

*Бережанський Г. І.,
магістрант кафедри теорії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СПІВВІДНОШЕННЯ ЛЕГІТИМНОСТІ ТА ЛЕГАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглядаються витoki сучасних правових категорій «легітимності» та «легальності», їх історична трансформація. Розглядається сучасне співвідношення цих понять, аналізуються позиції науковців щодо їхнього співвідношення. Виділяються визначальні характеристики цих понять, на підставі чого надається авторське визначення таких правових категорій, як «легітимність державної влади», «легітимація державної влади», «легальність державної влади».

Ключові слова: законність, справедливість, легальність, легітимність, легітимація.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена підвищенням інтересом суспільства до питання контролю влади. Боротьба з узурпацією влади, корупційними діями гостро стоять перед сучасною Україною. Тільки спільні зусилля громадянського суспільства та правової держави можуть вирішити ці питання. Обов'язковою умовою такої співпраці є не тільки законність державної влади як принцип її діяльності, а також довіра суспільства до такої державної влади – її легітимність.

Мета статті – визначити витoki легальності та легітимності в сучасній державі, проаналізувати погляди науковців, у тому числі сучасних, щодо цієї проблематики. Висловити авторське бачення вирішення зазначених проблем, запропонувати доктринальні визначення низки понять.

Дослідженням цієї проблематики займалися такі вчені, як В.А. Ачкасов, В.С. Бігун, Є. Ерліх, І.В. Музика, В.П. Самохвалов, В.В. Самохвалов, Ф. Жені, Г. Канторович, Г. Гурвич, Е. Фуко та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичне осмислення таких правових категорій, як «справедливість», «визнання влади», «законність» відбулося ще на початкових етапах становлення правничої думки. Застосовувати до витоків такого осмислення сучасні аналоги, точніше сказати категорії, які відповідають сьогоденному категоріальному апарату «легітимність», «легальність», неможливо, оскільки філософи Сходу не використовували зазначені категорії для оцінки державної влади. Водночас значна увага філософів приділялася питанням пошуку держави, яка б була справедливою для них. Пошук таких змін був викликаний насамперед через те, що самі ж ці філософи спостерігали сучасну для них державу, бачили її недоліки та розробляли теоретичні конструкції для її покращення. Таке протиріччя (невідповідність існуючої держави справедливій державі) супроводжувало суспільство на всіх етапах її розвитку. Саме це, на нашу думку, було стимулом для осмислення таких проблем, як ідеальна держава, пошук такої держави шляхом реформ, місце окремих індивідів або класів у цій державі тощо. Легітимність в сучасному розумінні з'явилася тільки в ХІХ ст. Аналогом сучасної легітимності до того часу можна вважати загальнофілософське поняття «справедливість», використане в юридичній сфері. Уявлення про справедливість

як про моральний критерій та ідеал суспільного життя виникли ще задовго до появи держави й права, а отже, і законності як всезагальної вимоги дотримання правових приписів.

У юридичній науці легітимність розуміється як складна політико-правова категорія – віддзеркалення суспільного явища, яке виражає зв'язок інтересів людей із їх внутрішньою оцінкою, зумовленою особливостями світосприйняття, системи цінностей, переконань, суспільної думки, морально-психологічних чинників, традицій, повсякденних звичок тощо. Легітимність може бути частковою та виражатися через різні суб'єктивні інтереси окремих прошарків населення [2, с. 31]. Таке визначення запропоноване науковцем І.В. Музикою. Водночас В.А. Ачкасов розглядає легітимність як суспільні відносини, які виникають між управлінцями та особами, якими управляють, і якісно характеризують відносини між ними з приводу походження, використання та підкорення владі управлінців [3, с. 50]. На думку В.А. Ачкасова, влада вважається легітимною, якщо вона відповідає ціннісним пріоритетам громадян. Інакше кажучи, якщо особи, якими управляють, не сумніваються в походженні влади управлінців і виказують їй усесторонню підтримку. Така підтримка повинна бути виражена діями, які можна розцінювати як підтримку влади або згоду з волею управлінців. Дії, спрямовані на підтримку влади, служать доказами легітимності такої влади. Зазначена позиція В.А. Ачкасова є дещо схожою на позицію І.В. Музики з точки зору розуміння легітимності у вузькому значенні.

У вузькому розумінні легітимність, згідно з позицією І.В. Музики, означає підтримку, позитивне ставлення, довіру або визнання авторитету влади та державно-правових інститутів суспільною думкою, населенням країни або великими групами населення [6, с. 31].

Легітимність влади означає визнання її авторитету в суспільстві. Суспільство не просто пасивно погоджується з діями влади в державі, суспільство приймає активну участь у здійсненні такої влади державними органами. Просте пасивне визнання авторитету влади не витримує вимог сучасності. Активні дії суспільства в процесі проведення політичних реформ, обговорення життєво важливих питань, сприяння в боротьбі зі злочинністю – усе це докази легітимності влади в суспільстві. Залучення суспільства до здійснення державної влади сприяло б підвищенню рівня довіри (легітимності) до такої влади.

Легітимність державної влади поділяється на внутрішню та зовнішню. Внутрішня легітимність – це політико-правова категорія, що проявляється через визнання авторитету держави, довіри до неї суспільства, проживаючого в цій країні. Зовнішня легітимність – це визнання суб'єктами міжнародного права влади держави як такої, що відповідає принципам міжнародного права та відображає об'єктивну волю народу, який її обрав. У сучасних умовах розвитку економіки та права ці два види легітимності влади повинні бути присутніми. Держави, які володіють лише одним із цих

видів, приречені на деградацію та розкол. Державна влада завжди виступає на міжнародній арені через своїх представників. За останнє століття різко збільшилася кількість міжнародних організацій (ООН, МВФ, ЮНЕСКО тощо), участь держави в цих організаціях є доказом легітимності такої влади на міжнародній арені. Об'єктами легітимності на міжнародній арені виступають міжнародні організації та міждержавні утворення. Якщо державна влада на міжнародній арені не визнається легітимною, така держава приречена на ізоляцію, а це майже завжди призводить до її відставання в розвитку, втрати її авторитету (Північна Корея, Російська Федерація)

На підставі наведених характеристик, через які проявляється легітимність сучасної державної влади, пропонуємо авторське визначення легітимності державної влади. *Легітимність державної влади – це політико-правова категорія, що проявляється через визнання авторитету держави суспільною думкою, визнання міжнародною спільнотою, яка показує готовність суспільства брати участь у вирішенні загальнодержавних проблем спільно з державними органами.*

Загалом об'єктами легітимності в сучасній державі може виступати держава в цілому, органи державної влади, посадові особи, органи самоврядування, судді, правоохоронна система держави взагалі, окремі політичні лідери, дії влади, правові норми тощо. Процес набуття легітимності не може відбуватися без дотримання закону, тоді як процес втрати легітимності може реалізуватися взагалі без будь-якої прив'язки до закону.

Можна говорити про те, що процес втрати легітимності взагалі ніяк може не співвідноситися з втратою законності влади. Варто згадати одну з основних і найбільш обґрунтованих теорій виникнення держави, зокрема «договірну теорію», згідно з якою люди віддали частину своїх прав задля досягнення миру, нормального співіснування один з одним, розв'язання конфліктів та створили державу як суб'єкт, який повинен їм забезпечити це. Унаслідок цього держава створює закони, які повинні забезпечити ту ціль, задля якої її створювали, а люди у свою чергу мають виконувати закони, адже завдяки їм суспільство нормально функціонує. Проте, коли закони, які створюються державою, не відповідають меті, задля якої її створили, у людей виникають сумніви щодо дієвості цих законів і, як наслідок, до держави, тому можна говорити про те, що процес втрати легітимності державної влади не завжди може співвідноситися з втратою законності влади. Якщо приймається який-небудь закон, який зустрічає кардинальне протистояння в суспільстві, суперечить політичній волі суспільства, напряду його розвитку, розпалює ворожнечу в середині суспільства, його моральним засадам, то такий закон втрачає легітимність одразу. Унаслідок цього люди, які на відміну від влади виконують свої обов'язки, мають повне право перестати їх виконувати (оскільки орган (держава), який ними ж був створений, є недієвим), що автоматично призведе до протиріч між ще законною владою і людьми та буде передумовою кардинальних змін у політиці діючої влади, яка шляхом компромісу набуде легітимності або ж нової влади, яка прийде з новим кредитом довіри.

Найважливішим елементом для правової науки є безпосередня фіксація де-юре моменту, за якого державна влада починає позбуватися легітимності, адже якщо цього не зробити, ми будемо спостерігати кінцеві етапи цього процесу, а саме: мітинги, революції, масові протистояння.

Для того, щоб показати юридично момент втрати легітимності, слід дослідити механізм взаємодії влади та суспіль-

ства в США. У цій країні було створено безліч інститутів, які дієво функціонують як превентивні елементи щодо втрати легітимності. Це як мінімум інститути лобювання та петицій. Опитування громадян, лобювання громадської думки в законодавчих органах, створення систем оповіщення влади про нагальні проблеми в суспільстві, участь громадськості в прийнятті законів, органи з питань захисту суспільної моралі – усе це також є превентивними заходами юридичного характеру. Запровадження нових та розвиток вже існуючих інститутів чи процесів є необхідним елементом у функціонуванні справедливої, дієвої, демократичної, соціальної та правової держави XXI ст.

Можна констатувати, що процес втрачання легітимності не є юридичним процесом. Легітимність правових норм визначається суб'єктами правовідносин у процесі відображення в правосвідомості явищ правової реальності, тобто сприйняття закону як дієвого регулятора суспільних відносин, у якому суспільство відчуває потребу.

Встановлені владою норми правового характеру можуть сприйматися суспільством як несправедливі, навіть за умови встановлення їх у передбаченому законом порядку та забезпечення виконання законними методами. Хоча такі норми є легальними, водночас вони можуть бути нелегітимними, тобто такими, що не сприймаються як правові суспільством, а в деяких випадках (коли є антигуманними або дискримінуючими) – навіть світовим співтовариством.

Визнання суспільством норм права, влади державних органів, посадових осіб та подальше визнання на міжнародній арені – процес легітимзації. Якщо легітимність можна визначити як явище статичне, то легітимізація – процес динамічний. Взагалі легітимізація розглядається в декількох значеннях. М. Вебер визначає легітимізацію як процес визнання соціальними суб'єктами значущості суспільно-політичної реальності як загалом, так і в її окремих проявах та складових [4, с. 37].

П. Бергер і Т. Лукман визначають легітимізацію як спосіб пояснення та виправдання соціальних та політичних відносин, їх когнітивну та нормативну інтерпретацію [5, с. 133]. У державах, де відсутня паспортна система, легітимізацією називають процес ідентифікації особи. У цивільному праві легітимізацією є доведення права громадянина на отримання платежу, здійснення будь-якої дії тощо [6, с. 247].

Пропонуємо авторське визначення *легітимізації державної влади – це процес набуття державною владою публічного характеру й усвідомлення суспільством готовності активно сприяти такій владі та спільно вирішувати суспільні проблеми; процес визнання міжнародним співтовариством державних органів та посадових осіб представниками суспільства певної держави.*

На думку вчених, основними регуляторами життєдіяльності індивідів та соціальних груп є передусім такі соціальні інститути, як традиції, звичаї, релігія та мораль, культура, політика, право тощо. [7, с. 245]. Інститути легітимності та легальності в основному залежать від наведених вище регуляторів суспільних відносин. Суспільство буде сприймати ті закони, які відповідають його історичним традиціям, менталітету, моралі. Потрібно пам'ятати, що легітимізація правових норм є процесом органічним, оскільки не можна однозначно сказати, чи будуть кардинальні нововведення прийняті суспільством або будуть ним відкинуті. Водночас особи, які наділені владою визначати загальнообов'язкові правила поведінки, можуть полегшити входження писаних правил у реальне життя суспільства. Такий процес можли-

вий знову ж таки шляхом врахування історичного досвіду подібних реформ у минулому, ментальних особливостей суспільства тощо. Загальновідомо, що держава стоїть на варті соціально врегульованих нею відносин лише за умови, що ці суспільні відносини визнані доцільними та справедливими суспільством.

Легальність відповідає поняттю «законності» (у перекладі з лат. *lex* – закон), носить чисто юридичний характер та означає формальну відповідність владі закону, її юридичну правомірність [8]. Однак не завжди легальні держави є легітимними. Ці два поняття близькі, але не тотожні. Якщо перше носить формальний характер (юридичний) і виходить від самої влади в особі держави, що ухвалює закони, то друге має оцінний етичний характер і виходить від громадян, виражає їх відношення. Легітимність – це прийняття населенням влади, визнання її правомірності, право управляти та згода підкорятися. Таким чином, легітимність і легальність не лише не тотожні, але можуть знаходитися і в стані конфлікту (наприклад, законно функціонуюча влада не визнавалася народом під час Помаранчевої революції).

Справедливість і право мають багато спільного в походженні, сутності, ознаках, функціях і силовому вираженні. Невипадково в літературі зазначається, що «правове» у своїй основі завжди конкретизується як справедливе, праведне, а самі терміни «правове», «право», «справедливість», «праведне» близькі за змістом [9, с. 355]. З логічної точки зору будь-яка людина буде оцінювати закон із позиції моралі, справедливості, релігії. Суспільство не може складатися тільки з юристів, можна навіть сказати, що юристи є маленькою частиною будь-якого суспільства. Людина, яка не є юристом, буде накладати юридичну норму на інші соціальні норми, а не навпаки. Тобто, дізнавшись про зміст нового законодавчого акта, людина буде ставити питання: а чи є такий закон справедливим, чи є він необхідним, чи потрібен він взагалі?

На підставі наведених думок пропоную авторське визначення правової зазначеної категорії: *«легальність державної влади»* – порядок обрання, формування та функціонування органів державної влади згідно з встановленими нормами права, здійснення влади відповідно до обсягу повноважень, наданих законом.

Повною мірою проаналізувати співвідношення таких категорій, як «легітимність» та «легальність» можна шляхом дослідження антонімів до цих категорій. Нами розглянуто існування легітимної державної влади, залишається дослідити, що ж є нелегітимною державною владою. Нелегітимність є станом, за якого переважна частина суспільства не довіряє або не визнає офіційну державну владу. Готовність суспільства працювати спільно з такою владою (її представниками) є дуже низькою. На міжнародній арені така влада не отримує підтримки, спостерігається недовіра з боку міжнародної спільноти. Зазначена ситуація може проявитися в ізоляції держави, ігноруванні її під час подій, які носять міжнародний характер. Нелегітимна державна влада відсторонена від інтеграційних процесів, з нею не розвивають партнерські відносини.

Спроби відшукати нову методологію, яка дозволила б вийти за межі легального (офіційно встановленого права), призвели до появи руху «вільного права» (*Freirechtsbewegung*), започаткованого французькими, австрійськими та німецькими науковцями Є. Ерліхом, Ф. Жені, Г. Канторовичем,

Г. Гурвичем, Е. Фуком та іншими, які критикували тодішню позитивістську юриспруденцію, вважали, що вивчення правознавством лише «формального» права (встановленого державою), тобто чинного законодавства, є недостатнім для осягнення природи та дійсності права. Протиставивши «живе право» праву «формальному», представники руху розширили праворозуміння, включаючи до нього не тільки правові тексти, а й правові норми дійсності «внутрішній порядок людських спільнот» [10, с. 108–110]. Особливого значення легітимність набуває в умовах сучасної демократичної держави та інформаційного суспільства.

Висновки. Суспільство все більше бере участь у формуванні органів державної влади, у тому числі за допомогою інституту виборів. Легітимність має своє внутрішньодержавне вираження та міжнародне вираження. Мірилом легітимності державної влади є не тільки визнання такої влади переважною частиною суспільства, а й готовності суспільства працювати разом із представниками державної влади. Дослідження легітимності є повним, якщо розглядати його в контексті протиставлення легітимності – нелегітимності норм, посадових осіб, державної влади загалом. Процес набуття легітимності називають легітимацією. Легальність, на відміну від легітимності, є категорією суто юридичною, формалізованою за своєю суттю. Якщо процес втрати легітимності може бути поступовим, плавним, то процес втрати легальності завжди має конкретний момент, відбувається миттєво. Позитивним кроком для моніторингу за рівнем легітимності та недопущення її втрати в державі було б запровадження нових інститутів, зокрема лобювання та петицій. Розвиток органів із питань захисту суспільної моралі, опитування громадян, місцевого самоврядування є обов'язковими установами в розвитку правової, соціальної, демократичної держави.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Музика І.В. Проблема легальності та легітимності норм права у соціологічному праві розумінні: історико-правовий аспект / І.В. Музика // Часопис київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 31–35.
3. Ачкасов В.А. Легитимность власти в постсоциалистическом обществе / В.А. Ачкасов, С.М. Елисеев, С.А. Ланцов. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 125 с.
4. Три чисті типи легітимного панування // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер; перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. – К., 1998. – С. 372.
5. Лукман Т. Сучасна американська соціологія / Т. Лукман; ред. В.І. Добреньков. – М., 1994. – 400 с.
6. Оников Л.А. Краткий политический словарь. Политиздат / Л.А. Оников, Н.В. Шишлин. – 2 изд. – 1980. – 447 с.
7. Алексеев С.С. Проблемы теории государства и права: [учеб. пос. для вузов] / [С.С. Алексеев, В.М. Корельский, А.Ф. Чарданцев и др.]; отв. ред. С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1979. – 392 с.
8. Легальність і легітимність політичної влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://all-politologija.ru/ukr/legalnist-legitimist-efektivnist-politichnoi-vladi>.
9. Алексеев С.С. Теория государства и права: [учебник для юрид. вузов и фак.] / [С.С. Алексеев, С.И. Архипов, В.М. Корельский, В.И. Леушин, В.Д. Перевалов]; отв. ред. В.М. Корельский, В.Д. Перевалов. – М. : Инфа М-Норма, 1997. – 750 с.
10. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і наукова спадщина (актуальний науковий нарис) / В.С. Бігун // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. 3. – 451 с.

Бережанский Г. И. Соотношение легитимности и легальности государственной власти: теоретико-правовой аспект

Аннотация. В статье рассматриваются истоки современных правовых категорий «легитимности» и «легальности», их историческая трансформация. Рассматривается современное соотношение данных понятий, анализируются позиции ученых относительно их соотношения. Выделяются определяющие характеристики данных понятий, на основании чего предоставляется авторское определение таких правовых категорий, как «легитимность государственной власти», «легитимация государственной власти», «легальность государственной власти».

Ключевые слова: законность, справедливость, легальность, легитимность, легитимация.

Berezhansky G. The ratio of the legitimacy and legality of the government: theoretical and legal aspects

Summary. The article reviews the origins of modern legal categories of “legitimacy” and “legality” of historical transformation. The modern value of these determinations, analyzed the positions regarding their relationship. There are the defining characteristics of these concepts on the basis of which provided the author’s definition of legal categories such as “legitimacy of state power”, “legitimation of state power”, “legality of state power”.

Key words: legality, validity, legality, legitimacy, legitimation.